

ŞEMRİYYE

(الشمرية)

Mürcie'den Ebû Şemr'in görüşlerini benimseyen tâli bir fırka
(bk. MÜRÇİE).

ŞEMS

(bk. GÜNEŞ).

ŞEMS-i KAYS

(شمس قيس)

Şemsüddin Muhammed b. Kays-ı Râzî
(ö. 633/1236'dan sonra)

el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem
adlı eseriyle tanınan dil âlimi.

Hayatına dair bilgiler kendi eserinde kaydettikleriyle sınırlıdır. Buna göre Reyli olup ömrünün büyük bir kısmını Horasan, Mâverâünnehir ve Hârizm'de geçirdi. 601 (1205) yılından itibaren Buhara'da uzun müddet kaldıktan sonra 614'te (1217) Merv'de bulundu. Bu sırada Hârizmşah Alâeddin Muhammed b. Tekiş, Irak bölgesini fethetmek ve Halife Nâsir-Lidînillâh'ın hâkimiyetine son vermek amacıyla Hârizm'den ayrılınca, Moğollar'ın Batı vilâyetlerinden ayrılınca, Moğollar'ın Batı vilâyetlerini ele geçirmek üzere hareket geçtikleri haberini alan Hârizm ve Horasan'daki diğer ileri gelenler gibi Şems-i Kays da sultanla birlikte Irak'a gitti. Yedi sekiz yıl boyunca Irak'ın değişik şehirlerinde kalan Şems-i Kays çok defa can güvenliği sebebiyle bir şehirden başka bir şehre geçti, Moğollar'ın katliam ve yağmalarına tanık oldu. Bu esnada kendisi de birkaç defa Rey'de Moğol askerlerine esir düştü. Şems-i Kays, 617'de (1220) Moğol askerlerinin takibinden kaçıp çeşitli bölgeleri dolaşan Sultan Alâeddin Muhammed'le beraberdi. Sultanın ordusunun Ferrezin Kalesi yakınında Moğollar karşısında yenilgiye uğradığı savaşta da bulundu. Bu sırada yazmakta olduğu *el-Mu'cem*'in müsveddeleriyle yanında taşıdığı kıymetli kitapları kayboldu. Hârizmşahlar'ın dağılmasının ardından 623 (1226) yılı civarında Irak'tan ayrılıp Şiraz'da Sa'dî-i Şirâzî'nin de hâmisisi olan Fars bölgesi Salgurlu atabeglerinden Sa'd b. Zengî'nin hizmetine girdi ve kısa zamanda onun seçkin nedimleri arasında yer aldı. Atabeg Sa'd b. Zengî'nin ölümünden (623/1226) sonra yerine geçen oğlu Ebû Bekir'in yanında mevkiini koruyarak sakin bir hayat yaşadı. Şems-i Kays'ın *el-Mu'cem*'in mukaddimesinde Ebû Bekir

b. Sa'd'ın saltanatına dair naklettiği en son olay 633 (1236) yılında hükümdarın Bahreyn, Uman, Kiş ve Kalhat ile Basra'dan Hint kıyalarına kadar Halîc-i Fars ada ve limanlarını fethidir. Bunun dışında onunla ilgili bir bilgiye rastlanmamakta ve bu olaydan sonra ne kadar yaşadığı bilinmemektedir.

Şems-i Kays'ın en önemli eseri *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem*'dir. Eserin mukaddimesinde belirtildiğine göre 614 (1217) yılında Horasan ve Hârizm ülkeleri huzur içinde iken Merv'de bir dostu kendisinden Arap ve Acem (Fars) şiirlerinin ölçülerine vâkıf olmak, şiirlerin iyisini kötüsünden ayırabilmek için bir eser yazmasını istemiş, bunun üzerine eserini yazmaya başlamış, ancak 617'de (1220) müsveddelerinin yok olması yüzünden eserin tamamlanması gecikmiştir. Bir müddet sonra eserin bazı bölümleri Ferrezin Kalesi civarında oturan köylüler tarafından bulunup kendisine verilmiştir. Irak'tan Fars'a giden Şems-i Kays, Atabeg Sa'd b. Zengî ve oğlu Ebû Bekir b. Sa'd'ın himayesinde 630 (1233) yılı civarında eserini tamamlamıştır. Kitabın Arapça kaleme alınması, sadece aruz ve kafiye tahsis edilmesi, Farsça'yla ilgili olanların şevâhidinin Farsça zikredilmesi Fars bölgesindeki ediplerin itirazına yol açmıştır. Onlara göre iki dile ait aruz ve kafiye konularının bir kitapta yer alması ve Arapça bir eserde Farsça şiirlerin örnek gösterilmesi geleneğe uymadığı gibi eserden beklenen faydayı da sağlamaz. Bu sebeple Şems-i Kays'tan Farsça'ya ait kurallarla Derî Farsçası ile yazılmış şiirleri seçmesi istenmiş, o da bunu kabul ederek kitabı ikiye ayırmıştır. Şems-i Kays, Fars diliyle alâkalı kısmı Farsça müstakil bir kitap halinde tertip ederek buna *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem* adını vermiştir. Aruz, kafiye, bed'iîlmi ve şiir tenkidine dair en önemli eserlerden biri olan *el-Mu'cem* iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm aruz ilmine, ikinci bölüm kafiye ve şiire ayrılmıştır. IX. yüzyılın sonlarından itibaren bazı edip ve yazarların Şems-i Kays'tan ve onun *el-Mu'cem* ile *Hadâ'îku'l-Mu'cem*'inde bahsettiği eserlerden alıntılar yaptığı görülmektedir. Eser ilk defa Edward Browne'un İngilizce girişiyle birlikte Mirza Muhammed Han Kazvîni (London 1909), daha sonra altı yazma nüshası karşılaştırılarak Kazvîni'nin mukaddimesiyle birlikte Muhammed Müderris Razavî (Tahran 1314, 1335, 1338, 1360 hş.) tarafından neşredilmiştir. Sîrûs Şemîsâ da eseri yayımlamıştır (Tahran 1373 hş.).

Abdülkahr b. İshak, *el-Mu'cem*'i, *Mîzânü'l-evzân ve lisânü'l-kalem der Şerh-i Elfâz-ı 'Acem* adıyla ihtisar etmiş (nşr. M. Hasan Edîb-i Herevî-i Horâsânî, Tahran 1337 hş.), Atâullah Mahmûd el-Hüseynî *Bedâ'iyü's-şanâ'iyi'* adlı eserinde *el-Mu'cem*'den faydalanmıştır. Tehânevî, *Keşşâfü Istîlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*'unda aruz ve kafiyeyle ilgili terimlerini Şems-i Kays'ın *Hadâ'îku'l-Mu'cem* adlı eserinden almıştır. Nüreddin b. Ahmed b. Abdülcehil-i Ziyâretgâhî'nin *Risâle-i Kâfiye'si el-Mu'cem*'in ikinci bölümünün özeti niteliğindedir. Şems-i Fahrî *Mî'yâr-ı Cemâlî* ve Muhammed b. Sa'd *Tebşîrâtü's-şu'arâ'* adlı eserinde kitabın ismini zikretmeden Şems-i Kays'tan alıntılar yapmıştır. Bunların dışında Gıyâseddin b. Cemâleddin (*Gıyâşü'l-lugât*) ve Cemâleddin Hüseyn-i İncü da (*Ferheng-i Cihângîrî*) Şems-i Kays'ın eserlerinden nakillerde bulunmuştur.

Şems-i Kays'a nisbet edilen *Kitâbü'l-Kâfi fi'l-'arûzeyn ve'l-kavâfi* muhtemelen *el-Mu'cem*'in iki ayrı kitaba ayrılmadan önceki adıdır. Bazı kaynaklarda nakiller yapılan *Hadâ'îku'l-Mu'cem* ise *el-Mu'cem*'in özeti olmalıdır. William E. Smyth, Şems'in eseriyle Sekkâki'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unu doktora tezinde karşılaştırmalı olarak incelemiştir (*Persian and Arabic Theories of Literature: A Comparative Study of Al-Sakkâki's-Miftâh al-'Ulum and Shams-i Qays al-Mu'jam*, New York University, 1986). Nâsirüddin Şah Hüseynî, *Müntehabü'l-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem*'inde (Tahran 1348, 1354 hş.) eserden seçmeler yapmış, Muhammed Feşârikî de eseri özetleyerek *'Arûz ve Kâfiye ber-girifte ez Kitâbi'l-Mu'cem* adıyla yayımlamıştır (Tahran 1373 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Şems-i Kays, *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem* (nşr. Müderris Razavî - Muhammed Kazvîni, Tahran 1360 hş., s. 1-19; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. elif-kâ; Storey, *Persian Literature*, III/1, s. 179; Mirza M. Kazvîni, *Yaddâştâ-yı Kazvîni* (nşr. İrc Eşşâr), Tahran 1358 hş., IX-X, 2709-2713; G. J. H. van Gelder, *Beyond the Line*, Leiden 1982, s. 142-144; Abdülhüseyn Zerînküb, *Naqd-i Edebî*, Tahran 1373 hş., s. 247-249; M. Fuad Köprülü, "Hârezmşahlar Devrinde Bir Türk Lisansısı Muhammed b. Kays ve Eseri", *TY*, V/26 (1927), s. 97-100; J. W. Clinton, "Shams-i Qays on the Nature of Poetry", *Edebî-yât: The Journal of Middle Eastern Literatures*, I/2, Philadelphia 1989, s. 101-127; W. E. Smyth, "What is a Name? The Issue of Language in Early Persian Works on Poetics", a.e., V/2 (1994), s. 291-302; J. T. P. de Bruijn, "Shams-i Qays", *El²* (İng.), IX, 297-298; Nihad M. Çetin, "Arûz", *DiA*, III, 431-432, 433. MUSTAFA ÇİÇEKLER